

KANTO FILOSOFIJOS KRITIKA VILNIAUS UNIVERSITETE

(XVIII a. pabaiga — XIX a. pradžia)

A. GRISKA

Viena iš seniausių aukštųjų mokyklų mūsų šalyje (ir Europoje) yra Vilniaus universitetas: netrukus jam sukaks keturi šimtai metų. Įkurta šešioliktojo šimtmečio antrojoje pusėje (1579 m.), ši vienintelė tuo metu aukštoji mokykla Lietuvoje suvaidino didžiulį vaidmenį mokslo, kultūros vystymesi šalyje ir už jos ribų. Uždarius jėzuitų ordiną Vilniuje (1773 m.), universitetas perėjo į Edukacinės komisijos, kuri žymiai geriau ėmė rūpintis mokslu, ypač gamtos mokslais, rankas. Čia tuo metu garsėjo tokie gamtos mokslų atstovai, kaip astronomijos profesorius Martynas Odlanickis-Počobutas, gamtininkai G. Forsteris, Vilniaus botanikos sodo įkūrėjas Stanislovas Jundzilas, evoliucionistas Liudvigas Bojanus, broliai Sniadeckiai, filosofai Goluchovskis ir Angelas Daugirdas, istorikas J. Lelevelis ir daugelis kitų. Drauge su gamtos mokslais ėmė plisti materialistinės filosofijos idėjos, išstumdamos iš universiteto jėzuitų per du šimtus metų skiepytus idealizmą ir scholastiką. Dauguma mokslininkų buvo gamtamoksliniai materialistai, mokslo populiarintojai. Jų veikaluose, paskaitose randame nemaža idealistinės filosofijos, atskirų religijos teiginių kritikos. Žymi vieta čia tenka Janui Sniadeckiui. Jis dėstė astronomiją, fiziką, matematiką ir kt. gamtos mokslus, kartu gyvai domėjosi filosofija ir paliko nemažą gana vertingų šios srities darbų, kalbų ir straipsnių, kurie vėliau buvo paskelbti. Savo darbuose filosofijos klausimais Janas Sniadeckis bene svarbiausią dėmesį skyrė Kanto filosofijos kritikai.

Apskritai imant, apie originalų, savitą, plačiau garsėjusį savo metu Vilniaus universiteto filosofą arba filosofinę mokyklą beveik netenka kalbėti. Čia buvo pradžioje jaučiama Aristotelio, scholastinės filosofijos, vėliau anglų ir prancūzų materializmo, klasikinės vokiečių filosofijos įtaka. Pavyzdžiui, filosofijos profesorius J. Goluchovskis, 1823—1824 metais dirbęs Vilniaus universitete, buvo stipriai veikiamas Šelingo idealistinės filosofijos, kas taip ryškų jo pagrindiniame veikale „Svarbiausių žmogaus problemų apmąstymas“¹. Tačiau buvo ir tokių filosofų, logikų, kurie kritiškai įvertindavo kitų šalių filosofų koncepcijas ir tokiu būdu nušviesdavo jas savo klausytojams. Kaip tik tokio tipo mokslininku ir buvo Janas Sniadeckis.

XVIII a. pabaigoje Lenkijos — Lietuvos valstybė neteko savo politinio savarankiškumo, padalyta tarp carinės Rusijos, Prūsijos ir Austrijos. Patriotiškai nusiteikusi Lenkijos inteligentija, liaudis skaudžiai pergyveno savo krašto dramą.

¹ Dumania nad najważniejszemi zagadnieniami człowieka.

Kaip rašė Sniadeckio biografas Leonas Sviežavskis — veikalo „Janas Sniadeckis, jo gyvenimas ir mokslinė veikla“ autorius, Sniadeckis norėjo sukurti savitą, Lenkijai tinkančią filosofiją, kuri turėtų būti praktiškesnė, konkretesnė, mažiau abstrakti. „Gerai susipažinęs su žemiečių nusistatymu ir būdu, pamačiau, kad lenkams geriau ir vaisingiau būtų užsiimti praktine filosofija, vengiant abstraktiškumo, į kurį slavai niekada neturėjo didelio patraukimo“².

Iš patriotizmo pozicijos ir prieina Sniadeckis prie filosofijos klausimų, mėgindamas sukurti Lenkijai ir, pirmiausia, jos jaunuomenei priimtina ir naudingą filosofiją, kad apsaugojus ją nuo blogos filosofijos įtakos. O tokia bloga filosofija, Sniadeckio nuomone, buvusi vokiečių ir visų pirma Kanto filosofija. Sniadeckiui iš dalies nepatiko ir XVIII amžiaus prancūzų materializmas, už kurį, pasak jo, pranašesnė buvo anglų filosofija, jo vadinama sveika filosofija, nes pastaroji išvengusi prancūzų ir vokiečių filosofijos trūkumų ir kraštutinumų. XVIII a. prancūzų materializmas nepatiko Sniadeckiui, gal būt, ne tiek dėl jo esmės, kiek dėl jo poveikio visuomenei. Apie tai straipsnio „Žmogaus proto filosofija“ pritarė jis rašo, kad XVIII a. prancūzų materializmas buvo blogas, pražūtingas visuomenei. Matyti, jam nepatiko ateistinis kryptingumas XVIII a. materializmo, kritikavusio religinę moralę, be kurios, Sniadeckio nuomone, visuomenė negalinti gyvuoti. Be to, Sniadeckis buvo priešininkas revoliucijos, kuri, anot jo, Prancūzijoje per daug griežtai ir radikaliai susidorojusi su absoliutine monarchija, jos institutais ir ideologija. Sniadeckis gerai žinojo, kad čia nemaža prisidėjo materialistinės filosofijos idėjos, kurias propagavo prie valdžios einančios buržuazijos ideologai, filosofai-materialistai. Sniadeckis nebuvo kabinetinis mokslininkas, filosofas, šalinęsis politinių įvykių. Jis labai aktyviai dalyvavo visuomeniniame-politiniame tuometinės Lenkijos gyvenime, karštai mylėjo savo kraštą, ypač jis rūpinosi jaunuomenės auklėjimu patriotizmo dvasia.

J. Sniadeckis apie filosofiją ir pagrindinius Kanto filosofijos trūkumus

Daugelyje savo straipsnių ir skaitytų referatų J. Sniadeckis dėstė savo pažiūras į filosofiją, į jos istoriją. Paminėtini tokie jo straipsniai ir darbai, kaip „Apie metafiziką“, „Apie lenkų kalbą“, „Apie filosofiją“, „Žmogaus proto filosofija“ ir kt. Apibrėždamas filosofiją kaip mokslą, Sniadeckis rašė, kad ji yra teisingo mąstymo ir gyvenimo mokslas, nuolat rodomas praktikoje³. Kitoje vietoje jis pažymi, kad „filosofija yra proto panaudojimas pasauliui pažinti. . .“⁴, kad, mokydamasis filosofijos, žmogus tobulina save; filosofija padedanti jam neiškrypti iš tiesaus kelio, apsauganti jį nuo nedorybių ir t. t. Sniadeckio manymu, labai klysta tie žmonės, kurie nevertina filosofijos, su ironija žiūri į ją.

Savo vystymesi filosofija praėjo sudėtingą kelią, turėjo ir dabar turi įvairias atšakas. Tai skepticizmas, idealizmas, dogmatizmas ir kt. Sniadeckis filosofiją kartais vadino metafizika. Tačiau šių savokų jis nesutapatino. Metafizika, pasak jo, tai labai sausos, abstrakčios išvados, neturinčios mokslinės, pažintinės reikšmės. Tiesa, kai kada jis vartojo ir pasakymą „gera metafizika“, matyti, turėdamas galvoje daugiau ar ma-

² Leon Swieżawski, Jan Sniadecki, jego życie i działalność naukowa, Peterburg, 1898, str. 78.

³ J. Sniadecki, Dzieła, t. V, str. 28.

⁴ Ten pat, p. 48.

žiau teisingas filosofines išvadas, padedančias mokslams vystytis. Jis rašė: „Žmogaus protas, tokios metafizikos nukreiptas į tiesos kelią, per vieną amžių sukūrė tokius žymius mokslus, kaip mechanika, aukštoji matematika, astronomija, optika, chemija, atrado tiek svarbaus gamtos istorijoje“⁵.

Kaip matome, Sniadeckis žiūrėjo į metafiziką ne vien kaip į filosofines išvadas, apibendrinimus, bet ir kaip į mokslo vystymo metodą, kuris savo laiku vaidino teigiamą vaidmenį pasaulio pažinime. Tiesa, jis kiek pervertina šį metodą ir labai savotiškai aiškina įvairių filosofijos krypčių bei srovių atsiradimą ir buvimą. Jis to nesieja su pagrindinio filosofijos klausimo sprendimu, apie kurį net neužsimena. Straipsnyje „Apie metafiziką“ jis teigia, kad įvairios filosofinės kryptys (Sniadeckis jas vadina sektomis) kilusios todėl, kad filosofai susipainioję, sprenddami, kaip, koku būdu žmogus pažįsta pasaulį, kitaip sakant, sprenddami gnoseologines problemas. „Dėl to susipainiojusi metafizika pagimdė aibę sektų, kurias visas galima suskirstyti į keturias sroves“⁶. Sniadeckis pažymi, kad pasaulio pažinimo problema buvo ir yra viena iš tų sričių, kur, klastodamos mokslų pasiekimus, spekuliuodamos jų sunkumais, gali reikštis įvairios idealizmo srovės. Tačiau jis pats daro nemaža klaidų, aiškindamas gnoseologijos klausimus.

Kokios gi tos keturios filosofijos srovės, apie kurias rašo Sniadeckis?

Viena iš šių srovių — empirikai, arba materialistai. Sniadeckiui empirikai ir materialistai reiškia tą patį. Šita filosofijos srovė, anot jo, esanti bloga dėl to, kad jos šalininkai viską priskiria tik pojūčiams, stebėjimams, tyrimams⁷.

Tuos filosofus, kurie visiškai nevertina pojūčių, pažįstant daiktus, Sniadeckis priskiria prie idealistų srovės, pridurdamas, kad jie abejoja pačių daiktų buvimu. Jis rašo: „Kiti vėl, nieko nepripažindami pojūčiams, tvirtina, kad jie mus apgaudinėja ir, abejodami daiktų buvimu, t. y. jų egzistavimu, laiko žmones amžinai užmigdytais, besitenkinančiais regimybėmis“⁸.

Filosofus, netikinčius protu, kuris, jų teigimu, mums nieko tikro negalys atskleisti, Sniadeckis vadina skeptikais. Ketvirtąją srovę sudarą filosofai, kurie viską priskiria grynajam protui ir pripažįsta teisinga tik tai, kas aprioriškai, t. y. iki patyrimo, įrodoma, vadovaujantis „grynojo proto“ pradais. Tai — dogmatikai. Skeptikus ir idealistus Sniadeckis laiko artimais vienus kitiems, vadina jų sroves netikėjimo bei nusivylimo sektomis ir smerkia kaip visiškai klaidingas. Empirikai ir dogmatikai gi per daug vertina arba pojūčius, arba protą, kas irgi, jo nuomone, nėra teisinga. Sniadeckis savęs nelaiko nė vienos minėtų srovių šalininku. Jis vadina save realistu ir, lyg paaiškindamas šią sąvoką, straipsnyje „Apie filosofiją“ sako, kad pats neabejoja tuo, jog žodžiuose, sąvokose, pojūčiuose atsispindi realiai (nepriklausomai nuo žmogaus) egzistuojantieji daiktai. Minėtame straipsnyje jis pabrėžia, kad pažinimo pagrindas ir pradžia yra pojūčiai, ir todėl vadina save taip pat materialistu⁹.

Sniadeckis griežtai kritikavo Kanto filosofiją. Jis teigė, kad besivystantis mokslas amžių bėgyje anksčiau minėtas filosofijos sroves gerokai susilpnino, jos buvo benykstančios, o Kanto filosofija jas vėl mėginanti atgaivinti. Ta prasme Kantas nieko naujo nedavęs filosofijai, tiktai

⁵ *J. Sniadecki*, *Dziela*, t. III, str. 225.

⁶ Ten pat, p. 219—220.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat, p. 220.

⁹ *J. Sniadecki*, *Dziela*, t. V, str. 53.

labiau supainiojęs anksčiau keliamus gnoseologijos klausimus. Tai, Sniadeckio nuomone, yra vienas iš svarbiausių Kanto filosofijos trūkumų.

Su tokiu priekaištu Kanto filosofijai sutikti, žinoma, negalima. Ši madinga XVIII amžiaus filosofijos sistema nebuvo paprastu ankstesnės filosofijos atgaivinimu. Kanto filosofija neabejotinai buvo žingsnis pirmyn filosofinės minties raidoje, vienas iš pirmųjų mėginimų plačiai panagrinėti gnoseologijos klausimus. Kaip žinoma, Kantas ikikritikiniu laikotarpiu pasitarnavo savo kosmogonine hipoteze mokslui, materialistinei filosofijai. Engelsas sakė, kad Kantas buvo vienu iš žymių dialektikos pradininkų, sudavusių smūgį metafizikai. J. Sniadeckis, nors ir teigė, kad reikia iš praeities panaudoti tai, kas gera, teigiama, bet kantinės filosofijos atžvilgiu šio teisingo principo jis nesilaikė, norėdamas parodyti visišką šios filosofijos panašumą į praeitų šimtmečių sausą, abstrakčią filosofiją — scholastiką, pastarąją gi Sniadeckis įvairiuose savo straipsniuose taip pat aštriai kritikavo kaip neteisingą, mistinę, nieko gero visuomenei, mokslui nedavusią, užsiėmusią „žodžių ekvilibristika“, tuščiažodžiavimu. Kantas, Sniadeckio nuomone, savo filosofija niekuo nesiskiria nuo scholastikų, nors kūrė XVIII amžiuje, t. y. tada, kada mokslas jau buvo toli pažengęs į priekį, palyginus su viduramžiais, ir buvo kuo remtis, kad sukūrus geresnę filosofiją.

Vadovaujantis tuo, Sniadeckis su nerimu stebėjo, kad Kanto filosofija randa nemaža pasekėjų krašto inteligentijos tarpe. Su tam tikra ironija jis pažymi, kad ši filosofija „nori atsisakyti nuo XIX šimtmečio mokslo, šviesos ir grįžti į viduramžių laikų tamsumą, o tai,— kaip jis toliau rašo,— primena Ezopo pasakėčią apie šunį, kurs metė mėsos gabalą ir ėmė gaudyti šešėlių“¹⁰.

Kokių gi trūkumų ir klaidų Sniadeckis dar buvo pastebėjęs Kanto filosofijoje, be to, kad ji tariamai buvusi artima scholastinei viduramžių filosofijai ir atsilikusi nuo mokslo pasiekimų.

Savo straipsnyje „Apie filosofiją“ jis išvardija šias, jo nuomone, keturias pagrindines Kanto filosofijos klaidas: didelis netikėjimas pojūčiais, mąstymo atitraukimas nuo pojūčių, formalizmas bei apriorizmas ir pagaliau sunki, paini jo kalba, schematizmas ir t. t.¹¹. Tai, kaip pastebi Sniadeckis, ne mokslo vystymosi kelias. Ryšium su tuo Sniadeckis teisingai pažymi, kad mokslo tiesos turi būti aiškios, paprastos, suprantamos. Tuo klausimu jis rašė: „Mokslo tobulėjimas privalo eiti ta linkme, kad jis taptų vis paprastesnis bei aiškesnis ir vis labiau suprantamas. Dirbti taip, kad mokslas taptų nesuprantamas net tiems, kurie juo užsiima, reiškia žlugdyti visą švietimo reikalą ir mokslą padaryti paslaptimi“¹².

Apskritai paėmus, Sniadeckis dažnai kritikuodavo Kantą iš kairės, iš materialistinių pozicijų, nors jis pats neretai darė idealistinių klaidų. Jis teisingai pastebi pagrindinę kantinės filosofijos trūkumą — mėginimą kildinti sąvokas, mintis iš grynojo proto. „Teigiu,— rašė jis,— kad žmoguje nėra net bendriausių minčių, kurios neturėtų savo pradžios pojūčiuose ir kurios be jų pagalbos tiesiogiai kiltų iš grynojo proto“¹³. Tas teisingas pasisakymas primena Engelso žodžius, kad matematinės idėjos, skaičiai savo kilme turi jutimiškai atspindimą tikrovę, praktiką, o nėra abstrakčiojo mąstymo produktas¹⁴.

¹⁰ J. Sniadecki, *Dzieła*, t. IV, Wstęp, str. 3.

¹¹ J. Sniadecki, *Dzieła*, t. V, str. 31.

¹² Ten pat, p. 33.

¹³ Ten pat, p. 53.

¹⁴ F. Engelsas, *Anti-Diuringas*, p. 323.

Sniadeckis kritikavo Kantą už įgimtų idėjų pripažinimą. „Jokių įgimtų minčių, sąvokų bei tiesų žmogaus prote nežinau ir įžvelgti negaliu“¹⁵.

Dėl Kanto apriorizmo, transcendentalizmo kaip klaidingos pažiūros Sniadeckis rašė: „Kantas supranta erdvę, t. y. vietą ir laiką, kaip daiktų buvimo sąlygas, ir jas vadina pojūčių formomis. Toje formoje, nuo pojūčių neįgytoje, o iš prigimties įlietoje į mūsų sielą, viskas virsta grynojo proto kūriniu, jutiminiai vaizdai virsta transcendentiniais, ten vyksta pirmieji apibendrintų teiginių reiškiniai a priori, ir išoriniai daiktai mus veikia todėl, kad turime savyje šias formas“¹⁶.

Tokį Kanto mokymą Sniadeckis pavadino formalizmu. Čia pat jis išreiškia labai svarbią mintį, nukreiptą prieš idealizmą ir formalizmą: negalima, kad ir mintyje, atplėšti nuo daiktų tai, ko nėra pačiuose daiktuose. Atseit, laikas, erdvė yra susiję su daiktais, su materialiais kūnais. Nors Sniadeckis aiškiai nepasako, kame glūdi agnosticizmas Kanto filosofijoje, neužsimena apie „daiktą savyje“, tačiau pažymi, kad vokiečių filosofo mokymas, visa jo filosofinė sistema nesanti gera, nes ne padedanti, o trukdanti teisingai pažinti pasaulį¹⁷. „Jeigu Kanto mokslas būtų išsilaukęs, tai reikštų, kad žmogaus protas nieko nei suvokti, nei pažinti negali“¹⁸. Kritikuodamas Kantą už agnosticizmą, skepticizmą, Sniadeckis gynė pasaulio pažinimo idėją.

Kuo Sniadeckis grindė teisingą pasaulio pažinimo idėją, kuri yra materialistinės gnoseologijos kertinis akmuo? Visų pirma ir iš esmės gamtos mokslų pasiekimais; kai kurias tų mokslų šakas (astronomiją, fiziką, geografiją ir kt.) jis pats dėstė Vilniaus universitete, kur beveik 20 metų (1806—1825) vadovavo astronomijos laboratorijai.

Sniadeckis priekaištuoja Kantui, kad jis savo filosofijoje apeina mokslą, jau daug ką davusį žmogui, matyti, dėl to, kad nesąs susipažinęs su juo. Kitaip, kaip gi galėjo atsitikti, kad po to, kai tokie žymūs asmenys, kaip Dekartas, Huigensas, Niutonas, Paskalis, Lokas, Dalamberas ir kt., tiek pasidarbavo mokslo labai ir sudavė didelį smūgį neteisingai filosofijai, Kantas vėl nuo mokslo pasukęs į sausos filosofijos labirintus. Šia savo filosofija Kantas „pažeidė, susilpnino tamprius, neperskiriamus ryšius tarp patyrimo (eksperimento) ir mąstymo...“¹⁹, pervertindamas abstraktųjį mąstymą ir sumenkindamas jutiminę-patyriminę pažinimo pusę.

Kad filosofija būtų naudinga, ji turi būti skelbiama tautai suprantama kalba. Tai buvo vienas iš pagrindinių reikalavimų, kuriuos Sniadeckis kėlė filosofams, kuriantiems filosofines sistemas, rašantiems filosofijos klausimais. Šito reikalavimo laikėsi ir jis pats. Jis priekaištavo Kanto filosofijai, kad ji „apie paprastus dalykus kalba sunkia, neaiškia kalba“, vartoja dažnai „nesuprantamus žodžius“²⁰. Vadinasi, ji nepadedanti minčiai, mąstymui augti, stiprėti, o atvirkščiai trukdanti, stabdanti ją. Jau vien dėl to ši filosofija, Sniadeckio nuomone, nepriimtina Lenkijos višiomenei.

Sniadeckis taip pat kritikavo Kanto etiką. Jis atmetė Kanto mokymą apie moralę. Viename iš savo straipsnių jis net su tam tikra ironija rašė: „Kantas buvo doras žmogus, labai pavyzdingų papročių ir todėl gerbkime jį kaip mąstytoją, kuris moralei pasitarnavo labiau savo gyvenimu, negu savo mokslu“²¹.

¹⁵ *J. Sniadecki*, *Dziela*, t. V, str. 53.

¹⁶ Ten pat, p. 63.

¹⁷ Ten pat, p. 32.

¹⁸ *J. Sniadecki*, *Dziela*, t. IV, str. 67.

¹⁹ *J. Sniadecki*, *Dziela*, t. V, str. 98.

²⁰ *J. Sniadecki*, *Dziela*, t. III, str. 222, 224.

²¹ *J. Sniadecki*, *Dziela*, t. V, str. 112.

Sniadeckis neigiamai vertino šio mokymo pagrindą — kantinį kategorinį imperatyvą. Jis gana aiškiai kalba apie pagrindinį kantinės moralės trūkumą. „Kantas mėgina iš proto, atitraukto nuo pojūčių, nuo daiktų ir žmonių, kildinti moralės normas“²². Sniadeckis čia teisingai pastebi, kad moralės, dorovės normos nekildinamos iš abstraktaus mąstymo, izoliavus žmogų nuo kitų žmonių, o kad jos atsiranda, bendraujant žmonėms tarpusavyje. Ne užsidariusi individualybė (asmenybė) su tariamai laisva valia yra pirmasis dorovės šaltinis, kaip kad teigė Kantas, o kolektyvas, žmogaus santykis su žmogumi, t. y. žmonių tarpusavio bendravimas gimdo moralės normas. Kaip ir Kantas, Sniadeckis moralę suprato kaip bendražmonijines elgesio normas. Bet tai, kaip žinoma, yra visų nemarksistinių sociologų ir filosofų pažiūrų į moralę trūkumas.

Trumpai apie J. Sniadeckio filosofines pažiūras

Savo filosofines pažiūras J. Sniadeckis išdėstė jau minėtame veikle „Žmogaus proto filosofija, arba proto galios ir veiksmų išvada“. Čia jis buvo pasišovęs pateikti kitokią filosofiją, negu tuo metu žinoma Vakarų Europoje. Tačiau naujo filosofijos mokslo Sniadeckis nesukūrė. Minėtame savo veikle jis daug ką pakartojo, ką anksčiau buvo rašęs, polemizuodamas su Kantu. Kaip matyti iš paties knygos pavadinimo, jos autorius iš esmės nagrinėja gnoseologines problemas. Čia jis pasako daug sveikų, vertingų minčių, sprendžia pasaulio būties, esmės, t. y. ontologijos klausimus.

Išauklėtas gana religingoje aplinkoje, Sniadeckis visiškai neatsisakė tikėjimo antgamtinėmis jėgomis, neneigė dievo buvimo, laikydamas pastarąjį... „pasaulio sukūrėju, valdytoju ir aukščiausiuoju protu“²³. Pasisakydamas prieš Kanto idėją apie pasaulio begalybę erdvėje ir laike, Sniadeckis rašė: „Būtis, amžinybė ir begalybė yra dievas, o ne pasaulis“²⁴. Jis nesutiko su Kantu, kuris žinomose savo antinomijose kalbėjo apie vienodą galimybę įrodyti dievo buvimą ir nebuvimą.

Sniadeckis buvo linkęs manyti, kad žmogus sudarytas iš skirtingų dviejų pradų: materialinio ir dvasinio. Savo kūnu žmogus artimas materialiam pasauliui, o savo psichika, sąmone, mąstymu, valia ir t. t., kurių pagrindas esanti dvasia, siela, žmogus artėja prie antgamtinės būtybės. Tokia prielaida, toks samprotavimas apie žmogaus dvilypumą, kurio teisingumu Sniadeckis abejoja²⁵, galimas todėl, kad esą, mes dar nežinome, ką galinti ir ko negalinti materija, t. y. dėl mokslo žinių apie žmogų stokos.

„Nors toks teiginys,— rašė Sniadeckis,— abejotinas ir sunkiai įrodomas, nes nežinome, ką gali ir ko negali materija, nežinodami jos prigimties; betgi, taip galvojant, viską galima išaiškinti, kas mums prieinama; kadangi tokia prielaida yra žmogui ir visuomenei reikalinga, tinkama, guodžianti, laikome ją teisinga“²⁶. Lyg pasiteisindamas dėl šių savo minčių, Sniadeckis čia pat priduria, kad moksle esą galima surasti ir daugiau panašių teiginių, kuriais mokslas remiasi, neįstengdamas jų tiksliai įrodyti.

Materiją Sniadeckis supranta, kaip jutimiškai suvokiamų daiktų višumą, kurios esmė nepriklauso nuo subjekto. Kai dėl dvasios, tai apie ją

²² J. Sniadecki, *Dzieła*, t. V, str. 111.

²³ Ten pat, p. 123.

²⁴ Ten pat.

²⁵ Ten pat, p. 122.

²⁶ Ten pat, p. 122.

Sniadeckis pažymi, kad „mes nežinome, kas tai tokio“²⁷, nors čia pat sako, kad tai dievybės kibirkštėlė žmoguje. „... Žmoguje yra kažkokia aukščiausiojo proto kibirkštėlė, visiškai skirtinga nuo materialaus pasaulio“²⁸. „Dvasinis pradas“ žmoguje, pasak Sniadeckio, yra gerokai apribotas kūno; žmoguje dvasia priklauso nuo materiališko, sąlygojama materialaus pasaulio. Taip Sniadeckio pažiūrose išryškėja jo pasaulėžiūrinis nenuoseklumas.

Pažinimas, Sniadeckio nuomone, prasideda nuo jutimo organų. Juos veikia išorinis pasaulis, sukeldamas pojūčius. Pojūčiai savo ruožtu pažadiną žmoguje užmigdytą „dvasinį pradą“, priverčią jį veikti ir tuo būdu vykstantį mąstymą.

Savo straipsnio „Apie filosofiją“ priede jis rašo: „Žmogaus siela turinti iš prigimties duotas jėgas; bet kolei yra sujungtos su kūnu, šitos jėgos esančios užmigdytos ir negyvos, kol patyrimas, nuolatinės pratybos ir mokslas jų neišgauna, į darbą (veiklą) nepaleidžia, neišplečia ir neišstobulina“²⁹.

Šitas iš prigimties žmoguje esančias jėgas, arba gabumus, žmogus stiprina, tobulina. Jas vaizdingai Sniadeckis sulygina su kai kuriais žmogaus kūno organais (rankomis, kojomis, jutimo organais ir kt.), su kuriais vaikas gimsta, bet iš pradžių jomis negali pilnai naudotis.

Nors Sniadeckis supranta, kad išorinis, materialus pasaulis sukelia mumyse pojūčius, tačiau jam lieka neaišku, kaip tai vyksta. Tiksliau pasakius, Sniadeckis mano, kad lieka neaišku, kaip vyksta jutimas, kokiu būdu materialiai aplinka per žmogaus jutimo organus (irgi materialų kūną) gali veikti nematerialų pradą ir sužadinti jį veikti³⁰.

Sniadeckis neneigė dvasios dalyvavimo pažinime, bet, kaip matėme, jis laikė ją pasyvia, neveiklia; jo nuomone, joje nėra jokių apriorinių sąvokų, kol materialusis pasaulis jos nepaskatina veikti per žmogaus jutimo organus. Tik to poveikyje atsiranda pojūčiai, bendros sąvokos ir pan. Sniadeckis šiuo atveju yra arčiau tiesos, bet ir jis gerokai klysta, pripažindamas kažkokios nemirtingos dvasios žmoguje buvimą ir tvirtindamas, kad mokslui niekada nepavyksią išaiškinti mąstymo proceso esmės; dėl to, manė jis, turime pasikliauti dieviškuoju pradū.

Jau Sečenovas ir Pavlovas įrodė fiziologinį, t. y. materialų, žmogaus psichinės veiklos pobūdį. Šiuo metu fiziologai ir psichologai materialistai nemaža pasiekė, gilindami šios problemos pažinimą, nors dar daug kas čia liko nežinoma.

Pažymėtina Sniadeckio pažiūra į seną filosofų ginčą bendrųjų sąvokų klausimu. Jis nesutinka su tais filosofais, kurie manė, kad bendrosios sąvokos esančios amžinos, kad jos nieko bendro neturinčios su konkrečiais, pavieniais daiktais ir reiškiniiais. „Žmogaus protas pajėgus kurti bendras sąvokas iš pavienių pasaulio daiktų“³¹. Kitaip sakant, sąvokas sudaro žmogus ir išreiškia jas žodžiais stebėdamas, tyrinėdamas pavienius objektus, jų savybes, įžvelgdamas juose tai, kas yra bendra, sąryšinga: „Be išorinių daiktų nėra pojūčių, o be pojūčių nėra sąvokų ir mąstymo: tai neabejotina mūsų pažinimo pradžia“³² ir toliau: „... Iš bendrų savybių atsiranda manyje sąvokos, pažymimos, sakysime, žodžiu „žmogus“, kuris apima tos pačios rūšies vienetus“³³.

²⁷ Ten pat, p. 133.

²⁸ Ten pat, p. 125.

²⁹ Ten pat, p. 52.

³⁰ Ten pat, p. 133.

³¹ Ten pat, p. 171.

³² Ten pat, p. 147.

³³ Ten pat, p. 159.

Sniadeckis taip pat gana teisingai samprotauja apie pažinimo proceso sudėtingumą, apie tiesą, apie praktikos, patyrimo vaidmenį pažinime ir kitais pažinimo teorijos klausimais. Pasaulio pažinimas, jo supratimu, be paliovos vis žengia į priekį. Jau turimų žinių apie gamtą pagrindu atsiranda naujos, gilesnės, pilnesnės žinios.

„... Žmogiškojo pažinimo sferoje yra nežinomų daiktų, susipynusių su žinomaisiais... Atrasti ką, reiškia susijusiuose daiktuose įžvelgti sąryšį, nežinomybę iškelti ir išreikšti per žinomybę“³⁴.

Sniadeckis kritikuoja kai kurių metafizikų pažiūras, neigiančias pažinimo progresą, supaprastinančias jį. Čia suminimi kai kurie XVIII a. prancūzų filosofai-materialistai (Kondiljakas, Didro), kurie darę tokias klaidas, vadovaudamiesi formaliąja logika, metafiziniu metodu pažinime. Bet tai, pastebi Sniadeckis, yra klaidinga. Jis nurodo, kad gamtoje viena atsiranda iš kito: iš grūdo augalas, medis, iš vienos medžiagos žmogus pagamina kažką nauja, kita. Neteisinga manyti, pastebi jis, kad čia vyksta to paties kartojimasis, kad čia nesą nieko naujo, kitoniško.

„Nuo mokslų eisime prie gamtos kūriniių: iš sėklos atsiranda augalas, medis, vaisius; ar galima pasakyti, kad sėkla, medis ir jo vaisius yra tas pats? Kaip gamtos kūnuose... vieni daiktai atsiranda iš kitų, taip ir proto darbe viena tiesa, vienas teiginys... yra pradžia ir užuomazga kitų tiesų... nes viskas pasaulyje yra dėsninga, susiję tarpusavyje“³⁵.

Gana teisingai Sniadeckis kalba apie gamtos ir pažinimo dialektiką. Pastaroji esanti antrinė, išvestinė iš pirmosios. Pažinimas, pastebi jis, yra teisingas tuo atveju, jeigu sąvokos, teiginiai, mokslo dėsniai atitinka tikrovę, konkrečius daiktus, jeigu jie įgyjami stebėjimo ir tyrinėjimo keliu ir patikrinami praktikoje. Tačiau Sniadeckis klysta, teigdamas, kad tokios išvados iki šiol nėra vienas filosofas nėra padaręs. Kaip žinoma, jau XVII a. anglų filosofas-materialistas F. Bekonas mokė, kad gamtai pažinti reikalinga ją aktyviai veikti, tyrinėti. Sniadeckis laikė save Bekono pasekėju, jo induktyvinio metodo šalininku, todėl jis apie tai turėjo žinoti.

Tam tikru Sniadeckio nuopelnu čia galima laikyti, tai, kad jis vienas iš pirmųjų Vilniaus universitete, kuriame ilgą laiką vyravo jėzuitų palaikomas scholastinis metodas, ėmė skiepyti mokslinio pažinimo būdą, ragino eiti tikrojo mokslo keliu. Tačiau jis neišvengė tam laikui būdingų mechanizmo, metafizikos, aiškinant gamtos reiškinius. Pavyzdžiui, Sniadeckis kalba apie kažkokios „degimo medžiagos“, kurią vadina „cieplik“, buvimą³⁶, apie kažkokių mistinių, „pirminių jėgų“ egzistavimą³⁷. Materiją jis skirsto į „elektros materiją“, „gyvybės materiją“, „šviesos materiją“ ir pan.³⁸

Sniadeckiš dažnai kalba apie visuomenės gyvenimo reiškinius, bando juos aiškinti. Čia jis pasirodo kaip švietėjas, liberaliosios buržuazijos atstovas, tuometinių buržuazinių teorijų apie visuomenę šalininkas. Jis pripažįsta, kad geografinė aplinka daro lemiamą poveikį visuomenės organizavimui³⁹, smerkia revoliuciją (ypač plačiųjų liaudies masių) kaip anarchizmo ir žiaurumo pasireiškimą. Revoliucijos esą galima išvengti, jeigu vyriausybė bus gera, rūpinsis savo pavaldiniais, leis gerus įstatymus, neperkraus dideliais mokesčiais, jeigu nebus kyšininkavimo valdininkų tarpe, jeigu kiekvienas dorai vykdys jam patikėtas pareigas, jei bus susi-

³⁴ J. Sniadecki, *Dziela*, t. V, str. 225.

³⁵ Ten pat, p. 226.

³⁶ J. Sniadecki, *Dziela*, t. IV, str. 49—50.

³⁷ J. Sniadecki, *Dziela*, t. V, str. 231.

³⁸ Ten pat, p. 231—232.

³⁹ J. Sniadecki, *Dziela*, t. IV, str. 13.

klausymas tarp piliečių, kada, kaip jis sako: „Karaliai būtų liaudies tėvai, o tautos — brolių visuomenė“⁴⁰.

Labai svarbią reikšmę tokiai „darniai“ visuomenei sukurti ir išlaikyti Sniadeckis skiria religijai ir jos skelbėjams — kunigams. Religija padedanti žmogui tobulėti, augti dvasiškai, raginanti mylėti savo artimą ir pan. Dėl to religija, Sniadeckio nuomone, esanti reikalinga ir net būtina. Kunigų pareiga — mokėti prieiti prie žmonių, žadinti ir palaikyti juose religinius įsitikinimus ir išugdyti iš jų gerus žmones, iš kurių ir susikurtų gera visuomenė⁴¹.

Nors J. Sniadeckis skaudžiai pergyveno politinę savo šalies dramą — Lenkijos padalijimą — ir troško, kad jo kraštas taptų vėl nepriklausomas, bet jis neragino savo tautiečių su ginklu rankose kovoti prieš pavergėjus. Jis santūriai kalba apie T. Kosciuškos sukilimą ir, atrodo, nelabai jį palaiko. Jis nevertino plačiųjų masių vaidmens ir manė, kad tik vienas asmuo, vadas turįs viską spręsti.

„Krašto revoliucija, — rašė jis, — panašiai kaip toji poetų Kirkė, savo vadus padaro arba tvarkos ardytojais, kai būna nesėkmė, arba didvyriais, kai savo pasiekia“⁴². Jo nuomone, Lenkijos išsivadavimą galima pasiekti meile, išsaugojimu to, kas buvo gera, kilnu praeityje, cementuojant tautinę vienybę dabartyje ir laukiant gerų įstatymų, geros malonės iš visagalių monarchų.

* * *

Trumpame straipsnyje neįmanoma išsamiai išnagrinėti viso su jo tema susijusio klausimo, kuris mūsų filosofinėje literatūroje visiškai neįnagrinėtas. Todėl teko paliesti tik kai kuriuos ryškesnius momentus, rodančius filosofinės minties būklę Vilniaus universitete. Dar daugiau. Straipsnyje teko apsiriboti, apžvelgiant filosofines pažiūras vieno žmogaus, profesoriaus J. Sniadeckio, kuris bene vienintelis iš Vilniaus universiteto profesūros pareiškė Kanto filosofijai gana rimtų kritinių pastabų. Kaip rašė V. Belinskis, kažkas iš Sniadeckio amžininkų buvo net nepatenkintas, kad Sniadeckis išdrįso kritikuoti tokį autoritetingą filosofą, kaip Kantas. Sniadeckiui galima prikišti ne tai, kad jis kritikavo vokiečių filosofą, bet tai, kad ši kritika buvo toli gražu nepakankama ir nenuosekli. Teisingai pastebėjęs pagrindinius Kanto gnoseologijos trūkumus, Sniadeckis padarė šiuo klausimu rimtų klaidų, pripažindamas bene svarbiausią vaidmenį kažkokiai nemirtingai dvasiai, neva esančiai žmoguje. Tiesa, atskirais atvejais Sniadeckis lyg ir abejoja tuo teiginiu ir kreipia savo žvilgsnį į mokslą, kuris tuo metu (XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje) dar nebuvo taręs savo žodžio apie materialinį psichinių procesų pagrindą.

Kaip gamtos mokslų atstovas Sniadeckis buvo labiau artimas materializmui, negu idealizmui. Jisai tikėjo mokslo pažanga, jo tampriu ryšiu su materialistine filosofija. Savo veikla, kūryba, Sniadeckis pats nemaža prisidėjo prie mokslo sustiprinimo Vilniaus universitete.

Vilniaus Valstybinis
pedagoginis institutas
Filosofijos katedra

Įteikta
1964 m. birželio mėn.

⁴⁰ Ten pat, p. 68.

⁴¹ Ten pat.

⁴² J. Sniadecki, *Dzieła*, t. II, str. 76.

КРИТИКА ФИЛОСОФИИ КАНТА В ВИЛЬНЮССКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

(конец XVIII и начало XIX вв.)

А. ГРИШКА

Резюме

В статье рассматривается совершенно неисследованный, в частности в философской литературе Литвы, вопрос.

Автору пришлось ограничиться разбором работ в основном одного ученого того времени, ректора Вильнюсского университета проф. Яна Снядецкого. Он много писал по философским вопросам. В этих работах он критически высказывался о философских учениях разных философов Европы. Особенно много внимания Снядецкий уделял критическому рассмотрению философии Канта. Одновременно он развивал и свои воззрения по главным философским проблемам.

Критика кантовской философии велась Снядецким в основном с позиций материализма. Главными недостатками философии Канта он справедливо считал: агностицизм, трансцендентальный идеализм, априоризм, формализм. В противовес этому Снядецкий отстаивал идею познаваемости мира, его первичность по отношению к нашим ощущениям, понятиям. Он критиковал Канта за оторванность провозглашаемых им принципов морали от действительности, от общественной жизни.

Себя Снядецкий считал реалистом, ибо он не сомневался в реальном существовании мира, отражаемого в наших ощущениях и понятиях. Однако его нельзя считать последовательным материалистом. Снядецкий не отрицал существование сверхъестественных сил (творца мира), человеческой души как божественного начала в человеке. Но у него и бог и бессмертная человеческая душа как бы сливаются с материальным миром, человеческим телом и как бы подчинены ему (т. е. миру). Здесь Снядецкий делает поворот в сторону дуализма и даже деизма.

В целом, однако, его можно считать естественнонаучным материалистом. По многим философским вопросам он стоял на позициях материализма, критиковал идеализм.